

„Komaság” Kölcsönös szívességek rendszere a chilei városi középosztályban (Larissa Adler Lomnitz)

BARTHA ATTILA FORDÍTÁSA

Bevezetés

A „komaság” a chilei városi középosztály esetében olyan informális szerződéseket jelent, amelyek a barátság és különböző szívességek kölcsönös megnyilvánulásaira épülnek; ez a jelenség természetesen nem keverendő össze a komaságnak is nevezett katolikus keresztszülőséggel. A kölcsönös szívességek rendszere a társadalmi távolság függvénye, ennél fogva a szubsztantív gazdaságtanpológia elméleti keretei között taktikai szabályok, attitűdök, a résztvevők és a szívességek típusainak áttekintése révén értelmezhető. Ebben a tanulmányban a „komaság” funkcióját a középosztály gazdasági és politikai szerepvállalásának történetében vizsgáljuk. Hipotézisünk szerint a „komasági” rendszerben való részvétel a chilei középosztályba tartozás alapvető kritériuma.

A chilei középosztály történeti szerepe jelentősen eltér az európai középosztályokétól. A 19. századi Chilében lezajló gazdasági és politikai átalakulás – a nemzeti függetlenség kivívása és a kereskedelem, valamint a bányászat kifejlődése még az agrárgazdaság körülményei között – már az iparosodást megelőzően megteremtette a középosztály hatalomra kerülésének feltételeit.

Ez a középosztály később, a csendes-óceáni háborút (1879–1883) követően jutott meghatározó szerephez, amikor a gazdag északi salétrom és rézbányák Chiléhez kerültek. A salétrom világméretű

monopóliumának évtizedei a chilei középosztály olyan mérvű megerősödéséhez vezettek, hogy jelöltjük, Arturo Alessandri megnyerte az 1920-as elnökválasztást. Ez a győzelem azonban időben a salétrommonopólium elvesztésével esett egybe (a szintetikus nitrátok előállítására miatt), s a gazdasági ütőkártya nélkül maradt középosztály kénytelen volt a kormányzatnak átengedni az ország iparosításának vezetését. Az 1920 és 1950 közötti évtizedekben a középosztály kiterjedt és jól szervezett bürokráciát teremtett, amely kezdetben ugyan lényeges szerepet játszott a gazdasági fejlődésben, később azonban egy jól körülhatárolható társadalmi csoport privilégiumainak a védőbástyája lett, s törekvései elsősorban az adminisztratív hatalom előnyeinek megőrzésére irányulnak. E csoportnak jelentős politikai szerepe volt mint a felső osztály (földbirtokosok, iparmágnások, bankárok és üzletemberek) és a munkásság közötti közvetítőnek (Petras 1970: 123; Vega 1950: 90–91; Ruiz et al. 1961: 16–17).

Kikből áll az a társadalmi csoport, amely „a chilei középosztályként” definiálja magát? Gazdasági nézőpontból azokat sorolhatjuk ide, akik közalkalmazottként dolgoznak, vagyis általában mindazokat, akik nem végeznek fizikai munkát, és nem tulajdonosai a termelőeszközöknek sem. E meghatározás értelmében a később részletesen tárgyalandó periferiális csoportokat is beleértve, 1958-ban Santiago lakosságának 45 százaléka tartozott a középosztályhoz. Kulturális nézőpontból tekintve a chilei középosztály tagjait tipikusan az alábbi tulajdonságjegyek jellemzik:

- nem vállalnak fizikai munkát (eltérően az alsóbb osztályok tagjaitól); társadalmi eredetük, jövedelmük, képzettségük szempontjából heterogén csoportot alkotnak (eltérően a felső osztálytól);
- nincsenek jelentős megtakarításaik, gazdasági helyzetük mindig bizonytalan;
- előszeretettel fogyasztanak presztízs javakat, még ha ez eladósdáshoz vezet is;

- alapfoknál magasabb végzettséggel rendelkeznek (Vega 1950: 86–87; Johnson 1961: 22; Gilin 1960: 22–23; Petras 1970: 107–111);
- használják a „komaságot”, a kölcsönös szívességek rendszerét.

A felső osztály és a középosztály között két átmeneti csoportot különíthetünk el. Ezek a közbenső csoportok a családi háttérük szerint különböztethetők meg. Egyik részük a felső osztály gyerekeiből rekrutálódik; általában közhivatalokban vagy független értelmiségiként dolgoznak. Másik részük többnyire újonnan bevándorolt kereskedő és kisiparos családok gyerekeiből kerül ki; fokozatosan törnek előre a gazdasági ranglétrán, és igyekeznek mielőbb a felső osztály tagjává lenni. A középosztály alsó határ csoportjába azok a munkásszarmazásúak tartoznak, akik képzettségüknek köszönhetően bejutnak a köz- és a magánhivatalokba. A heterogén eredetű – részben az alsó, részben a felső osztályba sorolható – külföldi bevándorlóknak köszönhetően a középosztály folyamatosan növekvő, nyitott társadalmi csoportként jellemezhető.

A tipikus középosztálybeli nem végez fizikai munkát, és nem rendelkezik termelőeszközökkel sem. Gazdaságilag a közhivatalokhoz, a politikához és az értelmiségi foglalkozásokhoz kötődik, fő munkaadója az állam. Minthogy a betölthető közhivatalok száma alacsony, hozzáférésükhöz politikai és társadalmi pártfogók adják a kulcsot (UNESCO 1964: 104). Más szóval, a középosztály tagjai számára a társadalmi és a családi kapcsolatok nélkülözhetetlen forrásoknak bizonyulnak. A továbbiakban a kölcsönös szívességek rendszerének, a reciprocitás intézményének ezt a szociológiai kontextusát tárgyaljuk.

1. A chilei „komaság”: definíciós problémák

A chilei városi középosztály tagjai – férfiak és nők – között a komaság olyan kölcsönösségi rendszert jelent, amely a szívességek folyamatos cseréjére épül, és amely a barátság ideológiájának jegyében zajlik. Ezek a szívességek többnyire bürokratikus természetűek, és valamiféle preferenciális elbánásban fejeződnek ki, amelyben a kedvezményezett harmadik személyek jogosultságának megsértése árán részesedik. Emiatt a jelenség megnevezésére a komaság terminust használjuk, amely ez esetben persze meglehetősen eufemisztikus.

Egyik interjúalanyunk véleménye szerint a „komaság” olyan segítségnyújtási mód, amelynek révén „valami könnyebben és gyorsabban szerezhető meg”. Olyan célokhoz kapcsolódik, „amelyek többnyire legálisak, de az elérésükhöz vezető út nem feltétlenül az. Ezeket a kedvezményeket a barátság légkörében és a büntudat legcsekélyebb érzése nélkül adják egymásnak. Azonban az, aki a szívességet teszi, mindig is tudatában lesz annak, hogy a jövőben milyen kedvezményekre jogosult saját magát, rokonait és barátait illetően.” Az alábbi – egy másik interjúalanyunktól származó – történet jól érzékelteti a komaság mechanizmusának legfőbb jellemzőit:

„A” bíró lánya munkát keresett. „Komája” és barátja, „B” ügyvéd segítségével a hölgy „C” úr – aki „B” ügyvéd testvére – kereskedésében kapott munkát. Jó néhány évvel később „C” úr válni akart. Minthogy Chilében csak a legvégső esetben lehetséges a válás, a jogi végzés sikere nagy részben a tárgyalást vezető bíró jóindulatától függött. Ezért „A” úr, viszonzásképpen az évekkorábbi szívességért, úgy intézte, hogy az ügyet egy, a válást pártoló bíró kapja meg; ezen felül tanácsokkal látta el „C” urat a válással kapcsolatos kérdések anyagi vonatkozásait illetően. A történet során a pénzbeli kifizetéseknek természetesen semmilyen szerepük sem volt.

Ezzel a példával összhangban a chilei komaságot olyan hallgatólagos diadikus szerződésnek – vagy ilyen szerződések láncolatának – tekinthetjük, amelyben a szerződő felek között közös barátaik

közvetítenek. Esetünkben a szívességet ugyan „A” közvetlenül „C”-nek viszonzta, de a kapcsolat baráti jellegét továbbra is „B” mint közvetítő garantálta. Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy az első szívesség esetében nem lehetett tudni, miként viszonzza majd azt a kedvezményezett; a reciprocitás elve inkább egy, a jövőben beváltható, valamilyen szolgáltatásra vonatkozó követelésként jelent meg, amelynek fölhasználását a későbbi konkrét szükségletek határozták meg.

2. A szívességek típusai

Az alábbiakban néhány példa segítségével bemutatjuk, milyen szolgáltatási kedvezmények érhetők el a komaságon keresztül.

Állások

Ibánez elnöknek (1956–1962) tulajdonítják a következő mondatot, amely a „komaság” jelenségére utal: „Rokon és barát közül a rokont, barát és ismeretlen közül a barátot részesítem előnyben.” Ez a mondat a közhivatalokra vonatkozik; gyakran az állami adminisztráció alsóbb fokú állásait töltik be a komaság közvetítése révén. Az ilyen típusú állások kínálati szintje alacsony, az alsó középosztály tagjai ugyanakkor jelentős keresletet támasztanak. Ilyenkor, amikor az álláskínálat szűkössége az alacsonyabb státusba való visszacsúszás veszélyével fenyeget – például azzal, hogy az illető fizikai munka végzésére kényszerül –, nem meglepő, hogy a komaság elsőrendű gazdasági forrásként jelenik meg.

Az álláskeresés az összes személyes kapcsolat számbavételével kezdődik, és addig tart, amíg az álláskereső rá nem bukkan arra a barátára, aki kapcsolatban áll a megfelelő hivatallal. Hasonlóképpen, amikor van egy betöltetlen állás, a döntéshozók először a szóba

jöhető rokonok és barátok között keresik a megfelelő jelöltet. A személyes ajánlás mindkét esetben nélkülözhetetlen, és jelentős szívességnak számít. A komaságot tekinthetjük az állások betöltését elsődlegesen szabályozó mechanizmusnak, mivel még a legképzettebb álláskeresők is elsősorban komasági kapcsolataikra támaszkodnak, és nem bíznak abban, hogy alkalmasságuk önmagában elég lenne a kívánt poszt eléréséhez.

A komaságot leggyakrabban bürokratikus típusú szívességeknél veszik igénybe. Ilyen szívességnak számít a különféle igazolások, engedélyek, bizonylatok, tanúsítványok, útlevelek és egyéb okmányok intézése, ami máskülönben rengeteg idővesztéssel és kényelmetlenséggel jár. Ezek a szívességek a legkülönbözőbb fajtájúak lehetnek; kiterjednek az importengedélyezési eljárásokra, a vámmentességre, de a katonai szolgálat alóli felmentésre és a hitelügyletekre is.

Iskolák

Chilében nagy a kereslet a magas presztízsű állami és magániskolák iránt. A középosztályi családokban a szülők nagyon is tudatában vannak, milyen előnyöket nyújt gyerekeiknek egy jó nevű oktatási intézmény; az iskolatársak ugyanis fontos és tartós társadalmi kapcsolatokat jelentenek. A baráti kapcsolatoknak különös jelentőséget ad, hogy új dimenziókat nyitnak meg a társadalmi térben, amely így a család közvetlen körén jóval túlterjedhet. Az egykori iskolatársak különleges státust kapnak egymástól, ami további életük során különféle kedvezményekre jogosítja föl őket; ezek a kapcsolatok ráadásul átmetszik a hagyományos társadalmi választóvonalakat osztályok, nemek és nemzetiségek között. Ezért a középosztálybeli családokban a gyerekek számára az a kívánatos iskola, amely olyan befolyásos barátokat nyújthat számukra, akiknek hasznossága egész életpályájukra kiterjed.

Hasonlóképpen, különleges szívességnek számít, amikor befolyásos, magas presztízű és potenciálisan hasznos személyeknek mutatnak be valakit.

Politika

A komaság nagyon fontos szerepet játszik a chilei politikában: számos interjúalanyunk állítása szerint a chilei pártrendszer alapvetően a komaságra épül. Vannak olyan közismert politikusaink, akik személyes pártfogóiknak és követőik csoportjának köszönhetően tűntek föl a közéletben. Később majd részletesebben is kifejtjük a személyes szívességek politikai hatalomra váltásának kérdéseit.

3. Milyen szívességek nem kérhetők komasági alapon?

Egyik adatközlés szerint nem lehet olyan szívességet kérni, amely ellentmondana a barátság és a becsület szabályainak. Így például teljességgel elképzelhetetlen szexuális ellenszolgáltatást kérni egy nőtől, akit korábban kiségtettünk. Ugyancsak lehetetlen olyasmit kérni, ami általában a polgári értékekkel ellentétes, mint például a rablás, az emberölés, nők vagy védtelen emberek kiszolgáltatása.

Az ilyen szívességek nemcsak a lovagiasság, hanem a barátság eszményét is megfertőznék. A komaságnak megvan a maga íratlan etikai kódexe, amely pontosan meghatározza, mely szívességeket lehet még megtenni, és melyeket kell visszautasítani. A mindenkori kormányzat és jogrend megsértése önmagában még nem elítélendő a középosztály e belső erkölcsi megítélése szerint („megint jól átvértük a törvényeket”, ahogy a mondás tartja). Meglehetősen toleránsan ítélik meg a különböző intézményi csoportok egymás közötti versengését, sőt intrikáit is.

Azt, hogy lehet-e szívességet kérni egy adott helyzetben, vagy sem, végső soron az alkalom dönti el, vagyis az, hogy van-e olyan ismerősünk, aki megfelelő pozícióban van ahhoz, hogy a kérést teljesítse, s kapcsolatunk ezzel az ismerőssel egyúttal kellően bizalmas is. A középosztály egyetlen tagja sem kérhet szívességet bármely helyzetben, a megfelelő ismeretség nélkül, pusztán a komaságra hivatkozva. A legfontosabb ezért éppen az, hogy minél több barátunk és kedves ismerősünk legyen minél több pozícióban. Ez alakította ki azt a jellegzetes középosztálybeli viselkedést, hogy mielőtt az emberek belefognak egy vállalkozásba, előbb megpróbálnak ismerősöket fölkeresni.

4. A kölcsönösség szabályai

A társadalmi élet íratlan szabályain alapuló kölcsönösség rendszere talán még szigorúbb feltételeket szab a résztvevők számára, mint az írott szerződések. Egy adatközlő szerint „nem viszonzni egy szívességet rosszabb, mint fizetés nélkül eltulajdonítani egy tárgyat. Ha valaki különösen nagy szívességet kapott, és nem viszonzta, azt sohasem felejtik el; igaz, ez nem is igen fordul elő.” A komaság alapvető szabálya: „ma neked, holnap nekem”. Természetesen előfordul, hogy valaki nincs abban a helyzetben, hogy a szívességeket viszonzni tudná. A komaságban tapasztaltabbak éppen ezért csak módjával veszik igénybe ismerőseik segítségét, nehogy véletlenül túlságosan is földuzzadjon a visszafizetetlen szívességek listája.

Ha nem ápolják rendszeresen, a komaság elhalványul, gyengül. Ha továbbra is fenn akarják tartani, időről időre kisebb szívességekkel kell ápolni, és ki kell fejezni, hogy a másik fél továbbra is számíthat a barátságára.

A kölcsönösség kizárja a pénzbeni fizetséget vagy a hálaajándékot. Ez mindenképpen megalázó helyzetbe hozná a felek egyikét. Ehelyett a régi szívességekre később olyan udvariassági keretek között

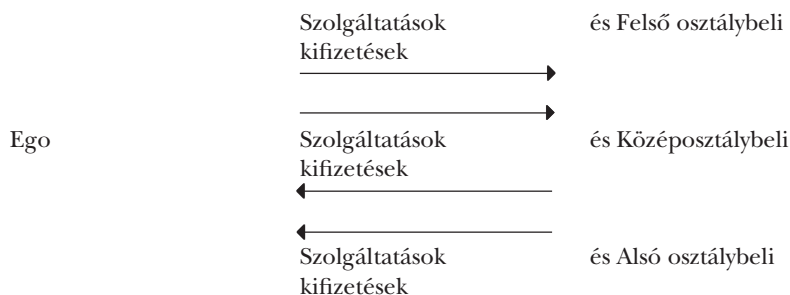
illik visszatérni, amely mindegyik érintettnek megadja a kellő tiszteletet. Egy magas beosztású komát nem lehet akármilyen csip-csup szívességre megkérni: fontos, hogy a szívesség méltó legyen az illető rangjához. [...] Összefoglalva tehát: a komaság intézményének számos taktikai szabálya és előírása van, amelyek ismerete elengedhetetlenül szükséges a középosztálybeli érvényesüléshez.

5. A „komák”

A komaság magukat egyenrangúaknak tekintő egyének közötti kapcsolatot. A komák „rokonok, egyazon politikai párt tagjai, barátok vagy barátok barátai, ismerősök vagy legalább arcról ismerősek, kollégák vagy ugyanahhoz a páholyhoz tartoznak, vagy általánosabban: hasonló ideológiai alapokon állnak, vagy hasonló az érdeklődésük”. Ez a terjedelmes felsorolás azt jelenti, hogy a középosztály tagjai közül végül is bárki lehet „koma”.

Joggal kérdezhetnénk, hogy miért tartjuk mindezt kizárólag a középosztályra érvényesnek. A válasz nyilvánvaló, ha összehasonlítjuk, milyen szolgáltatásokat tudnak nyújtani a különböző társadalmi rétegek. Elsősorban a középosztály tud „szívességeket” nyújtani, azaz olyan adminisztrációs, oktatási vagy üzleti szolgáltatást, amely nem tartozik a szorosan vett kötelességei közé. Egy munkásosztálybeli nincs ebben a helyzetben, hiszen csak a munkaerejét tudná fölajánlani. A felsőbb osztályok tagjai pedig nemigen kérnek ilyen jellegű szívességeket, részben azért nem, mert ritkán szorulnak rá, részben pedig azért nem, mert nem akarnak sem lekötelezettek lenni, sem pedig egyenrangúnak tűnni a középosztálybeliekkel. Más kérdés, hogy középosztálybeliek gyakran fordulnak hozzájuk különféle kérésekkel. [...]

1. ábra
A szolgáltatások cseréje ideális környezetben
egy középosztálybeli egyén esetében
A szolgáltatásért vagy tényleges árat fizetnek, vagy honoráriumot

Az *1. ábra* azt az ideális állapotot mutatja, amikor a törvény által garantált esélyegyenlőség és szabadpiac elve alapján mindenki egyaránt kiveszi a részét a társadalmi munkamegosztásból. E szerint a modell szerint szó sincs szíveségekről, hiszen minden állampolgár a jogai és kötelességei alapján kap egy meghatározott szerepet a gazdaság működésében.

A valóságos gyakorlatot a *2. ábrán* modellezzük. Látható, hogy a gyakorlat alapvetően különbözik a valójában nem létező, elképzelt modelltől. A munkásosztálybeliek tényleges helyzete nem teszi lehetővé számukra, hogy szíveségeket tegyenek; a felső osztály magas társadalmi helyzete pedig kizárja azt, hogy szoros kapcsolatba, függőségi viszonyba kerüljön a középosztállyal. Szívesebben él a megvesztegetéssel, ami egyrészt személytelenebb,

2. ábra A szívességek valóságos cseréjének modellje

A szolgáltatás itt nem tartozik a szolgáltató rendes feladatai közé.
A kölcsönös csere csakis akkor kiegyensúlyozott, ha mindkét résztvevő középosztálybeli.

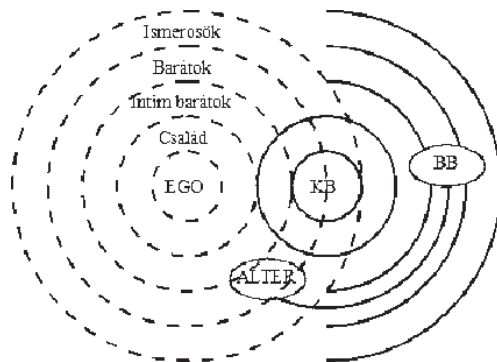

másrészt egyik fél számára sem jelent kötelezettséget a jövőre vonatkozóan. A bürokratikus, politikai vagy oktatási jellegű szívességek egyenrangúságon és kölcsönösségen alapuló cseréje a középosztály sajátja. [...]

A komaság intézménye egy meghatározott társadalmi csoport túlélési stratégiájaként is fölfogható. A túlélés és a felfelé törekvés záloga az, hogy mindenki rendelkezik minden lehetséges kapcsolattal, amire csak szüksége lehet, az adminisztrációs hierarchiák minden szintjén. Ebben a törekvésben mindenki osztozik, nincs olyan ember, aki azt mondaná: már elegendő kapcsolattal, kedves ismerőssel rendelkezik, nincs szüksége többre. Éppen ezért minden résztvevőnek folyamatosan növelnie kell kapcsolatai számát új barátokkal, továbbá azok barátaival és rokonaival, komáival. Így a chilei középosztály minden tagja egy olyan egyéni kapcsolatháló közepén található, amely szorosan kapcsolódik más egyének baráti és rokoni kapcsolathálójához. Ezt a jelenséget mutatja be a 3. ábra.

3. ábra A kapcsolatok kiterjesztése a barátságok útján

Egy közös barát (KB) révén ALTER, aki korábban nem ismerte EGO-t, most EGO barátja lett. KB másik barátját, BB-t (a barát barátját) nem mutatták be EGO-nak

6. A barátság és a szabad verseny értékei

A legtöbb interjúalanyom kínosan, de legalábbis kényelmetlenül érezte magát, amikor komasággal kapcsolatos kérdéseket tettem föl neki, különösen, ha pénzügyi, politikai vagy jogi jellegű szíveségekre kérdeztem rá. Érdekes volt megfigyelni, hogy viszonylag könnyen számoltak be azokról a bürokratikus szíveségekről, amelyeket ok tettek mások számára, ám annál kínosabb magyarázkodásba fogtak, amikor arról beszéltek, hogy ok mikor és miért vettek igénybe hasonló szolgáltatást. A megkérdezettek többsége egyetértett abban, hogy egy „ideális” társadalomban nem lenne szükség komaságra, viszont többen úgy látták, hogy a kölcsönös segítségi kapcsolatok kiépítése logikus válasz a romló gazdasági helyzetre, a szűkülő lehetőségekre. Megint mások kiemelték, hogy a komaság intézménye tartja fenn azokat a bensőséges, baráti kapcsolatokat, amelyeket ok fontos értéknek tartanak. A barátság ideológ-

giája egyenlőségelvű: „bárkinek lehetnek barátai”. Ugyanakkor azt is sokan elismerik, hogy a komaság rendszere a kívülálló személyek (egy-egy konkrét aktus esetén tehát a társadalom többsége) számára hátrányos, végső soron tehát igazságtalan. Ez a meghasonlott és ellentmondásos hozzáállás a két, egymásnak ellentmondó ideológia, azaz a barátság és kölcsönösség, illetve a liberális eszmék, a szabadpiac elve között húzódik. Ez utóbbi az 1885-ben alkotott Polgári Törvénykönyvön alapul. Ennek a Törvénykönyvnek körülbelül akora hatása volt a dél-amerikai jogrendre és gondolkodásra, mint annak idején a Napóleoni Törvényeknek az Óvilágban. A törvények alapvetően az akkori uralkodó elit értékrendjét tükrözték, amely – elsősorban a szabad sajtó hagyományai miatt – maga is liberális világnézetű volt. A középosztály tagjai azonban, ha mégannyira tisztelték is a törvényeket, ezzel az értékrenddel nem tudtak maradéktalanul azonosulni. Megfigyelhető, hogy történelmileg a középosztály mindig támogatta a gazdasági folyamatokba való állami beavatkozást, azt, hogy az állam vállalja föl bizonyos csoportok képviseletét. Egyéni szintén a chilei középosztálybelinél két ellentétes tendencia érvényesül: egyfelől, mélységesen tiszteli a törvényeket, betartja a szabályokat, amelyeket az államapparátus egyik elemeként ráadásul ő maga tart fenn, másfelől arra törekszik, hogy az államapparátus minél több szintjére kiterjedő baráti kapcsolathálót alakítson ki magánhasználatra. [...]

A külföldön élő chileiek szerint a fejlett ipari országokban a középosztály tagjai a mindent átható verseny szabályai szerint közelednek egymáshoz, s ennek következtében egy roppant egoista és unalmas társadalom alakul ki. Nincsenek valódi közösségek, amelyekhez érdemes lenne csatlakozni, nincsenek barátságok, legfeljebb roppant felszínes kapcsolatok. A chilei barátok, a kolónia tagjai számukra sokkal több „emberi” értéket hordoznak, amibe szükség esetén a segítségnyújtás is belefér, de nemcsak ez: velük lehet megosztani örömet és bánatot, magánjellegetű érzéseiket és tapasztalataikat. Gouldner szavai szerint „a reciprocitásnak hála, az általános ego-

izmus közepette is tovább él némi altruizmus” (Gouldner 1960: 173). [...]

Végeredményben tehát éles ellentét van a barátság és a csoport-szolidaritás alapjain álló *komaság* szelleme és a szabad verseny és a fejlődés elvét valló hivatalos ideológia, a liberális törvények szelleme között.

7. Elméleti viták

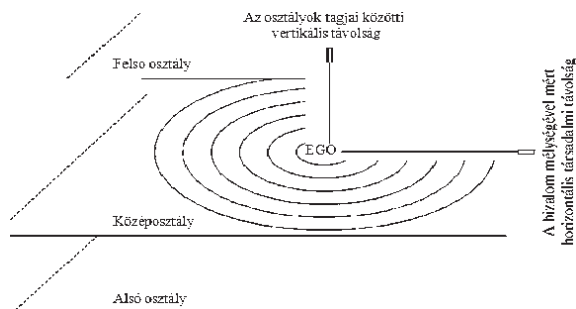
A gazdaságantropológia a források cseréjét a három integrációs séma, azaz a reciprocitás, a redisztribúció és a piaci csere szerepén keresztül igyekszik megérteni. Valamennyi integrációs típus mélyen beágyazódott a társadalom különböző intézményeibe, pontosabban egy társadalmi kapcsolatrendszerbe (Polányi 1957: 250). Meglátásom szerint a chilei komaság olyan, reciprocitáson alapuló intézmény, amelynek lényege nem a gazdasági aktus maga, a szívességek cseréje, hanem a társadalmi távolságok áthidalása.

Sahlins szerint „az egyik szélsőséges helyzetként az önkéntes segítséget, a családi odafigyelést, a szomszédsági kapcsolatokat, Malinowski kifejezésével élve a „tisztá cserét” jelölhetjük meg. A másik véglet az érdekből történő eltulajdonítás, legyen ez önkéntességen alapuló vagy erőszakos tett. A két végletnek morális szempontból meglehetősen pozitív, illetve negatív kicsengése van. A két végpont közötti intervallum esetei nem egyszerűen a csere kölcsönösségének fokozatait jelentik, hanem egyszersmind a csere *társadalmi jellegének fokozatait* is. A két pólus közötti távolság ezért, egyebek mellett, a társadalmi távolságot is jelöli” (Sahlins 1985: 144 – *kiemelés a szerzőtől*).

4. ábra

A társadalmi távolságok a középosztálybeli EGO szemszögéből

A komaság csak horizontális irányban működőképes; a horizontális távolságok meg is változhatnak. A vertikális távolságok relative változatlanok és függetlenek a komasági kapcsolatoktól

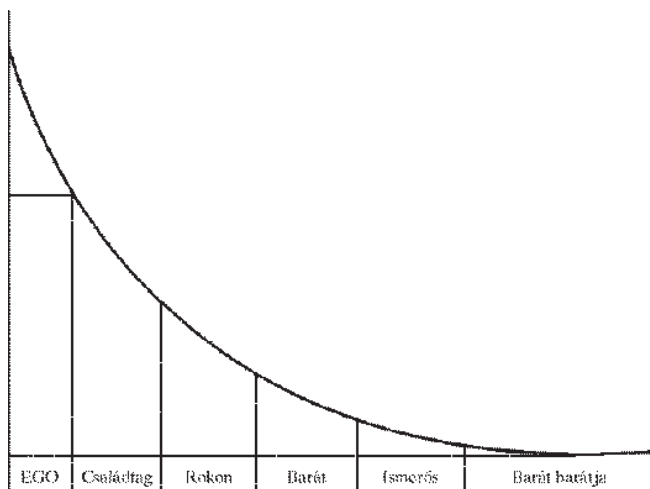

A 4. ábra egy középosztálybeli EGO különböző társadalmi kapcsolatainak távolságát mutatja. A komaság, azaz a kölcsönösségen alapuló társadalmi kapcsolatok csakis horizontális irányban képzelhetők el. A horizontális kapcsolatok leírására használt kategóriák (családtagok, rokonok, barátok stb.) szubjektív kategóriák, amelyek arra szolgálnak, hogy az EGO osztályozni tudja a maga kapcsolatait. Az egyén átléphet az egyik kategóriából a másikba; például ismerősből barát lesz, alkalmasint bizalmas barát, sőt, rokonságba is kerülhetnek, de akár össze is veszhetnek, vagy elfeledkezhetnek egymásról. Ehhez hasonló horizontális társadalmi mobilitást írt le Sahlins egy törzsi társadalomban a „családtag”, a „vérrokon”, a „nemzetségbeli” és más fogalmak kapcsán. Talán csak a horizontális bizalmi közelség leírására használt kategóriákban mutatkozik az egyetlen különbség a törzsi kapcsolatok és az általam vizsgált modern városi komaság között: a chilei kifejezések nem annyira folyamatosak, az egyes meghatározások jelentése nem csúszik át egymásba.

Fordítsuk most figyelmünket a komaság révén megszerezhető szolgáltatások köre felé. A kör olyan széles, hogy nehéz feladat általános szabályokat megállapítani, mégis létezik a szolgáltatásoknak egy olyan, szubjektív, csak a résztvevők által megállapítható skálája, amely ebben az esetben kiindulópontunk lehet. Az EGO döntését (melyik az a barát, aki a leginkább tud segíteni az adott helyzetben?) elsősorban az befolyásolja, hogy mennyire bizalmas a szóba jövő barátokkal való kapcsolat, azaz, Sahlins megfogalmazásában mekkora közöttük a társadalmi távolság (5. ábra).

5. ábra
A kapcsolatok szorossága és a szívességek erősségének összefüggései

Egy fontos szívességet rendszeren csak egy roppant bizalmas kapcsolat esetén kérhetünk. Egy kevésbé fontos szívességet viszont akár egy ismerentől is lehet kérni, ha egy közös barát bemutatta a feleket egymásnak.

A chilei középosztályban megfigyelhető *horizontális mobilitás* annál nagyobb mértékű, minél gyakoribbak a kölcsönös szívességeken alapuló ügyletek. A társadalmi távolságokat a résztvevők folyamatosan újraértékelik. Mint Sahlins a maga törzsi társadalmainál megfigyelte, a csere leírására használt kifejezések gyakorisága és típusa alapvetően változik aszerint, hogy a résztvevők milyen közeli szomszédságban, illetve rokonságban állnak egymással. Az egyszerű társadalmakban a rokonság „a társadalmi és csoportbeli kapcsolatok többségének főszervezési elve” (Sahlins 1985: 150).

Hasonlóképpen a chilei középosztálynál is a társadalmi távolság, azaz a bizalom mértéke, a résztvevők saját kifejezésével élve a barátság a fő szervezőelv.

Az osztályon belüli kölcsönösség leírása után röviden szólnunk kell még az osztályok közötti kölcsönösség esetéről is. Le kell szögeznünk, hogy valódi komaság csakis az egyenlők és magukat egyenlőknek érzők között alakulhat ki. A különböző társadalmi osztályokhoz tartozók közötti szívességcsere minőségileg más kell hogy legyen, és tükröznie kell a hatalom- és pozícióbeli különbségeket (Blau 1964: 22). [...]

8. Redisztribúció és politika

Petras briliánsan mutatja be, hogy 1920-tól kezdődően a salétrom áresése miként vezetett a bürokrácia folyamatos felduzzadásához Chilében (Petras 1970: 15). A középosztály, hogy a válság után is fenntartsa magát, a közigazgatásban igyekezett érvényesülni. Szócsövük az 1843-ban alapított, és az egész 1920 és 1950 közötti korszakon át kormányzó Radikális Párt volt. [...]

Több adatközlő leszögezte, hogy a komaság meglehetősen elterjedt jelenség mind a Radikális Párt soraiban, mind a többi chilei politikai párt esetében. Amikor egy politikus pozícióba jut, arra használja föl a hatalmát, hogy számtalan kisebb-nagyobb szívességet

tesz a barátainak (költségeket számoltat el, önkormányzati engedélyeket bocsát ki, vidéki politikai állásokba juttat embereket, nyugdíjazást jár ki stb.). Egyre több „kliense” lesz, addig-addig, míg már nem csak kölcsönösségi alapon tesz szívességeket. Olyan embereknek is segít, akik a hálán és a politikai elkötelezettségen túl semmilyen viszonzást sem tudnak számára biztosítani. Ez az egyenlőtlen csere a hatalom jogtalan használatát jelenti, ha úgy tetszik, a politikai funkcionárius választási szavazatra váltja a pozíciójából eredő hatalmat. Ez egy egyre bővülő folyamat, amelyet mind a két irányból racionális érdekek támogatnak: a vál asztók által a politikusra ruházott hatalom, illetve annak más erőforrásokra konvertálható formái (pénz, állás, szerződések, ügyintézési szívességek stb.) végső soron a többi párttaghoz és rajtuk keresztül megint csak a választókhoz jutnak vissza.

9. Komaság és piaci csere

Szélsőséges esetben egy középosztálybeli pénzért és személytelenül is tehet szívességet a felső osztály azon tagjainak, akiktől nagyon nagy társadalmi távolság választja el. Ezekben az esetekben elképzelhetetlen valamiféle személyes vagy baráti kapcsolat igénybevétele. A hálapénz elfogadása az alsóbb osztályba tartozás elfogadásának jele, mivelhogy az ilyen esetekben a feleknek nincsenek közös barátaik, illetve nem képzelhető el közöttük viszonyosság.

A hálapénz alapvetően a piaci csere formáját ölti: olyan anyagi ellenszolgáltatás, amely „szabad és informális szerződés” (Bohannon 1963: 231) révén működik. A társadalmi távolságnak megfelelően természetesen átmeneti formák is léteznek a komaság és a vesztetés között. Egy iparos és egy adóellenőr között lehet például olyan „megegyezés”, amelynek értelmében az adóellenőr időnként kedvére válogathat a különféle árucikkekből; ezek a „beszerzések” persze soha nem jelennek meg az elszámolásban. Vannak aztán olyan kész-

séges közhivatalnokok is, akik rendszeresen kapnak névjegykártyákat, amelyekhez szóbeli meghívás társul: valamilyen áru itt és itt még rendkívül kedvezményes áron kapható. Végére is, az árak emelkednek...

Irodalom

- *Blau, Peter* (1964): *Exchange and Power in Social Life*. New York: John Wiley and Sons. Bohannan, Paul (1963): *Social Anthropology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- *Gilín, John* (1960): *Some Signposts for Policy*. In *Social Change in Latin American Today*. New York: Vintage Books.
- *Gouldner, Alvin M.* (1960): *The Norm of Reciprocity*. In *American Sociological Review*, 25: 173.
- *Johnson, J. J.* (1961): *The Political Role of the Latin American Middle Sectors*. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*.
- *Petras, James* (1970): *Negociadores Políticos en Chile*. In *Monthly Review*, 1–2: 123.
- *Polányi, Károly* (1957): *Trade and Market in the Early Empires*. In Károly Polányi. Conrad Arensberg és Harry M. Pearson szerk. New York: Free Press.
- *Ruiz Urbina, Antonio et al.* (1961): *Estratificación y movilidad sociales en Chile*. Centro Latinoamericano de Investigaciones de Ciencias Sociales, (Brasil), 17: 16–17.
- *Sahlins, Marshall D.* (1964): *Poor Man, Rich Man, Big Man, Chief: Political Types in Melanesia and Polynesia*. In *Comparative Studies in Sociology and History*, 5: 285–300.
- *Sahlins, Marshall D.* (1985): *On the Sociology of Primitive Exchange*. In *The Relevance of Models for Social Anthropology*. Michael Banton szerk. ASA Monograph 1, Tavistock Pub.
- UNESCO: *Social Development in Latin America in the Post-War Period, E/C/N 12/650–1964* (1964). Mar del Plata (Arg.), 104.
- *Vega, Julio* (1950): *La clase media en Chile; materiales para el estudio de la clase media en América Latina*. Washington: Unión Panamericana.